

NYITRAI ÁGNES

A bölcsődés gyermek és a mese

Az utóbbi években a kisgyermekkori fejlődésre irányuló kutatások eredményei a korábbi évtizedekhez képest még árnyaltabban bizonyítják, hogy a mesélésnek a kisgyermek életében való jelenléte jelentősen befolyásolja a későbbi fejlődést. Ezek az eredmények új hangsúlyokat adhatnak a módszertani elképzelések gazdagításának is. A módszertani fejlesztések egyik lehetséges alapja lehet a kompetencia alapú megközelítés, mely vonatkozik egyrészt a meséknek a kompetenciák fejlődésére gyakorolt hatására, másrészt pedig a mesélő felnőtt (szülő és pedagógus) mesélési kompetenciájának fejlesztésére is.

Kulcsszavak: mese, mesélés, kompetenciák fejlődés

Bevezetés

Kimeríthetetlen gazdagságának köszönhetően a mese az utóbbi évtizedek egyik divatos kutatási témája lett. Az egyes tudományágakban folyó kutatások eredményei között ritkán alakulnak ki olyan szintézisek, amelyek a pedagógiának a mesélésről való gondolkodását segítenék, a kutatások és a pedagógiai gyakorlat közötti kapcsolódás esetleges. A kutatók kevészer fogalmazznak meg pedagógiai relevanciával is bíró következtetéseket, a módszertani koncepciók kidolgozói pedig gyakran hangsúlyozottan szakmai tapasztalataikra hagyatkoznak a javaslatok kidolgozása során.

Miközben a szakemberek és a szülők között teljes az egyetértés abban, hogy a mesehallgatás, a felnőttel közös képeskönyv-nézegetés élménye nem hiányozhat a gyermekkorból, a mese- és könyvválasztásról és mese hatásáról való gondolkodásban, a felnőtt szerepének értelmezésében azonban jelentős nézetkülönbségekkel is találkozunk. Egyes elgondolások csupán a spontán fejlesztő hatásokra építkeznek (ha sok mesét hall a gyermek, akkor jól fejlődik), mások direkt fejlesztést kapcsolnak a meséléshez (visszakérdezik pl. a mese tartalmát), másodlagosá téve ezzel az élményszerűség alapvető szerepét.

A meséről több vonatkozásban is érdemes tágabb kontextusokban gondolkodni, ezek közül a jelen írás a következőkre tér ki:

- a mesék a történelem folyamán;
- a mesék a literációs fejlődés kontextusában;
- a mesék és a kompetenciák világa.

A mesék a történelem folyamán

A meséknek az egyén szocializációjában betöltött szerepét, ennek a történelem folyamán bekövetkező alakulását (RIESMAN, 1983) foglalja össze, 3 nagy korszakra osztva ebből a szempontból az emberiség történelmét. 1) Az írásbeliség kialakulása előtt a felnőtté válás-

hoz szükséges ismeretek és tapasztalatok átadása szinte kizárólagos eszközei a mesék és a mítoszok voltak, melyeket a gyermekhez közel álló, őt jól ismerő felnőttek meséltek el a gyermekhez igazítottan. 2) Az iparosodás korában az írásbeliség terjedésével a gyermek már viszonylagos önállóságot is kapott a mesék kiválasztásában és elolvasásában, a felnőtt ebben és az olvasottak befogadásának segítségével már kevésbé tudott részt venni. 3) Napjaink fogyasztói társadalmában már a legkisebbek fogyasztóvá nevelése is idejekorán megkezdődik, ami mindennapjaink egyik pedagógiaiilag nehezen kezelhető velejárója. A gyermekeknek szánt kiadványok választéka mennyiségileg sokkal bőségebb a korábbi időszakok választékához képest, a minőség azonban igen vegyes, sok a gyenge színvonalú alkotás. A kínálat korcsoportonkénti differenciáltsága gyakorlatilag megszűnt, kialakult a "mindent minden korosztály számára átdolgozni" szemlélet: vagyis kapható pl. Csipkerózsika, Hófehérke a szöveg nélküli leporellótól az illusztráció nélküli teljes változatig minden korcsoportnak (vö: BOLDIZSÁR, 1997). A mesehősök (mesefilm-hősök) a gyermekek használati tárgyain, ruháin is megjelennek.

A meséknek a felnövekvő nemzedékek nevelésében való alkalmazásában általában két-féle megoldással találkozhatunk az egyes történelmi korszakokban: vagy a rendelkezésre álló történetekből válogattak valamilyen szempontot követve (szakmailag ez a támogathatóbb), vagy pedig valamilyen nevelési céllal írtak történeteket, tanmeséket. Napjainkban erős a tanmesék és a meseterápia ötvözésére való törekvés, ennek köszönhető az úgynevezett gyógyító mesék műfajának megjelenése. Maga a megnevezés is tautológia, hiszen a jól megválasztott mese önmagában is gyógyító hatású. A gyógyító mesék a kisgyermek életének, fejlődésének nehezebben megélhető és/vagy a felnőtt által nehezen kezelhető mozzanataira (alvással, étkezéssel, szobatisztasággal, félelemmel, stb. kapcsolatos helyzetek) építő történeteket mesélnek el. A történeteknek a főhőse hasonló élethelyzetben van, de elhatározásának, belátásának, a felnőttre hallgatásának következtében a probléma varázsütésre megszűnik. Véleményem szerint ezek a típusú mesék erősen kioktató jellegüknek köszönhetően egyáltalán nem segítik a problémás helyzetek megoldását, sokkal inkább várhatjuk azt a jól megválasztott, élmény gazdag meséléstől.

A mesék a literációs fejlődés kontextusában

A bontakozó literáció, az írásbeli kultúrába való belenövekedés (CLAY, 1966, idézi: SZINGER, 2007; RÉGER, 1990) lényege, hogy a gyermek jóval korábban kapcsolatba kerül az írásbeliséggel, mint ahogyan a formális írás-olvasóoktatás elkezdődik, és ez a későbbi életszakaszok alakulására is jelentős befolyással bír. Az írásbeliségbe való belenövés a születéskor vagy még inkább előtte 9 hónappal kezdődik, és a család szociokulturális jellemzői által erősen meghatározott. A mesélésnek, képeskönyv-nézegetésnek a gyermek életében való jelenléte különösképpen függ a család szociokulturális jellemzőitől, az írásbeliséghez való viszonyulásától. Közismert, hogy a gyermekek családi literációs környezete erősen különböző: míg egyes gyermekeknek folyamatos élménye a mesehallgatás, számos gyermekkönyv kínál számukra folyamatos élményszerzési lehetőséget, mások a bölcsődében vagy az óvodában hallanak először mesét, ismerkedhetnek a képeskönyvvel, ceruzával. Az írásbeliség a gyermek életének 3 nagy területéhez kapcsolható: a képeskönyv-nézegetéshez, a játékhoz és a hétköznapi élethelyzetekben szerzett tapasztalatokhoz. A három nagy terület között természetesen vannak összefüggések: ha a szülők életében fontosabb szerepet tölt be az írásbeliség, a gyermek inkább nézeget képeskönyvet, hallgat mesét, és játékában is gyakrabban jelenik meg az írásbeliséghez kapcsolható elem.

A kisgyermekkorban kulcsszerepe van a szülővel történő képeskönyv-nézegetésnek, olvasásnak: ennek a komplex szituációnak nyelvi, gondolkodásbeli és érzelmi faktorai be-

folyásolják a fejlődést (CAIRNEY, 2003). A literációs tevékenységek fontos funkcióinak tartják a kapcsolatépítést/fenntartást, az információszerzést/mutatást, az élményszerzést és az önkifejezést, valamint a felnőtt részéről a képességfejlesztés érdekében folytatott tevékenységet (CAIRNEY, 2003). A mesélő felnőtt képességfejlesztési szándéka alapján jelentős különbségek vannak a mesélő felnőttek között. A gyermek fejlődését leginkább támogatja az élmények középpontba helyezése és a képességek fejlesztésének ehhez képest másodlagosként tekintése. A szándékos képességfejlesztés előtérbe helyezése nem eredményes.

RODRIGUEZ ÉS MUNKATÁRSAI (2003) kutatásaik során a 36 hónaposnál fiatalabb gyermekek esetében azt tapasztalták, hogy a literációs fejlődés és a nyelvi-kognitív fejlődés közötti összefüggéseket leginkább az anya életkora, iskolázottsága és foglalkoztatási státusa, az apa jelenléte (a gyermekkel élése), a gyermek neme és a testvérsorban elfoglalt helye befolyásolja. Tapasztalataik szerint a fiatal, kevésbé iskolázott anyák gyermekeinek fejlődési mutatói rosszabbak. Ugyanígy negatív hatású, ha az apa nem él a családdal. Beszámolnak az elsőszülöttség előnyéről, és a lányok jobb eredményeiről. Az elsőszülöttnék és a lánynak többször mesélnek a szülők. Véleményük szerint a literációs tevékenységek gyakorisága, az anyai viselkedés jellemzői (mind a kognitív ösztönzés, mind a szenzitivitás vonatkozásában) és a gyermekek életkorának megfelelő könyvek és játékok megléte befolyásolja leginkább a fejlődést.

Egy, a bölcsődés korú gyermekek körében végzett hazai kutatás eredményei is azt igazolják, hogy a gyermekek meséhez, képeskönyvhöz való viszonyának alakulása jelentős mértékben függ a szülők iskolai végzettségétől (NYITRAI, 1995).

A képeskönyv-nézegetés, olvasás helyzetei elképzelhetetlenek a szülők támogató jelenléte nélkül, a szituációk középpontjában a szülő és a gyermek közötti érzelmi kapcsolat áll. A korai kötődés és a mesélés összefüggéseire hívja fel a figyelmet BUS (2002) is. Megfigyelései szerint bizonytalan kötődés esetén az anyák kevésbé tudták a gyermek életkorának megfelelően alakítani az interakciót, beszélgetés helyett inkább felolvasták a könyvben szereplő szöveget (18 hónapos gyermekek esetében). Az anya túlszóttnzó vagy túlkontrolláló magatartása a gyermekben ambivalenciát idéz elő a könyvekkel szemben. Idősebbek (30-38 hónapos gyermekek) körében végzett vizsgálataik során azt tapasztalta, hogy ugyanazon könyv ismételt olvasása során a gyermek erősen ragaszkodik a „hivatalos verzióhoz”. Feltételezi, hogy a gyermek képeskönyv-nézegetési helyzetekben való aktív részvétele és tanulása erősen függ attól, hogy a szülő mennyire képes közelíteni a könyvben megjelenő világot a gyermek világához (BUS, 2002).

A mesék és a kompetenciák világa

A meséknek a kompetenciák kontextusába ágyazott vizsgálatának két fő területe a meséknek és a gyermek kompetenciáinak fejlődésére gyakorolt befolyása, valamint a mesélő felnőttek a kompetenciái. Pedagógiai szempontból mindkettő releváns.

NAGY (2007) értelmezésében a kompetenciák a személyiség legátfogóbb komponensei, motívum- és tudásrendszerek, melyek az egyes élethelyzetekben a helyzet alakítása szempontjából célravezető tevékenység kiválasztására és végrehajtására tesznek képessé. A motívumok (melyek közé tartoznak többek között attitűdjeink, meggyőződéseink, stb.) a döntéseinket alakítják, a tudásrendszer (leegyszerűsítve: a képességeket és az ismeret jellegű tudást magában foglaló rendszer) pedig a végrehajtásért felelős. NAGY (2007) háromféle kompetenciacsoportot különböztet meg: a kognitív kompetenciák a megismerési tevékenységeket teszik lehetővé, ennek köszönhetően központi szerepük van a kompetenciákon belül, a személyes kompetenciák civilizációnkban a minőségi életet, az életminőség folyamatos javítására való képességet jelentik, a szociális kompetenciák pedig a közösségekben létezésre tesznek alkalmassá bennünket.

A személyes kompetenciák fejlődésére gyakorolt hatás megfogalmazásai a mesét mint élményforrást hangsúlyozzák. „A gyermekkorok két tündérvilága van: a cselekvés síkján a játék, szellemi síkon a mese” (HERMANN, 1979: 276). Hasonlóképpen fogalmaz *BETTELHEIM*: „A gyermek figyelmét az olyan történet köti le legjobban, amelyik szórakoztatja és felkelti kíváncsiságát. De életét csak akkor gazdagítja, ha mozgásba hozza képzeletét, ha fejleszti intellektusát, ha eligazítja érzelmeiben, ha megbékíti félelmeivel és vágyaival, ha elismeri nehézségeit, és akkor megoldásokat is javasol kínzó problémáira. Röviden: ha egyszerre reagál személyiségének minden megnyilvánulására” (*BETTELHEIM*, 1985: 11.).

A személyes kompetencia fejlődését a mesehallgatás során átélt élmények, a mesékből áradó optimista életfilozófia, az akadályok leküzdésére ösztönzés, a boldogulás lehetőségének hangsúlyozása, az önismeret és az önbizalom erősítése, valamint a pozitív jövőkép segítik. Nagy jelentőséggel bírnak ebben a folyamatban a mesék által kínált viselkedési, helyzetkezelési, azonosulási minták, az egyensúly helyreállításához vezető út megmutatása is (*NYITRAI*, 2012).

A szociális kompetencia fejlődése és a mesék közötti összefüggések kiindulópontja, hogy a mesék annak a kultúrának az értékrendjét hordozzák, melyben keletkeztek, ennek köszönhetően a különböző kultúrákban ősidőktől fogva az erkölcsi nevelés fontos eszközei voltak. A mesék történetének egyes mozzanatait és a gyermek élményei, tapasztalatai között átjárhatóság van. A mesét végighallgató gyermek szembesül az egyes viselkedések következményeivel, amire a mindennapi élethelyzetek itt és most jellegük miatt nem adnak lehetőséget. Bár a mese mindig optimista, a hősök tulajdonságainak, viselkedésének ábrázolásában nem pusztán a pozitív emberi tulajdonságok vannak jelen, így a gyermek az emberi viselkedés árnyoldalaival közvetve kerül kapcsolatba.

A mesélés a kognitív kompetenciák (hangsúlyozottan a gondolkodás) fejlődésének is segítője. *COOPER, COLLINS ÉS SAXBY* (1994) kiemelik a történeteknek a kritikai gondolkodás fejlődésében játszott szerepét, véleményük szerint a mesék, történetek hozzásegítenek az új összefüggések meglátásához, az összefüggések észleléséhez, az ok és okozat felismeréséhez, a mesék, történetek hatására fejlődik a problémamegoldás, a viszonyítás, a hasonlóságok és különbözőségek kezelni tudása, az osztályozása, a sémákba rendezés.

Az anyanyelvi kompetencia fejlődését a mese a narratív mondatsémák, szövegsémák beépülésével segíti. „A mesehallgatás során tanulja meg a gyermek a folyamatos, összefüggő beszéd megértését, sajátítja el az elbeszélések megfogalmazásához szükséges nyelvi struktúrákat és relációkat. A mindennapi kommunikáció erős szituativitása és a rá jellemző tömörítés miatt erre nem ad elég lehetőséget, mintát. A gyakori mesehallgatás segít elvonatkoztatni az aktuális időbeli és térbeli kötöttségektől, elősegíti a különböző viszonylatrendszerek megértését és elbeszélő kifejezésének használatát.” (*NYITRAI*, 2009: 20.)

NELSON (1998) szerint a mesehallgatás eredménye és feltétele is egyben a narratív kompetencia, melynek fontos szerepe van a saját- és mások életeseményeinek, mint történeteknek a feldolgozásában is. A narratív kompetencia elemei közé sorolja az események verbális tervezését, az összefüggő párbeszéd megértését és létrehozását, az egyes szereplők idő- és térbeli viszonyainak kezelését, az események várható alakulásának bejósolását, a kulturálisan jelentős sémák felismerését, valamint a kanonikus és nem-kanonikus történetek megkülönböztetni tudását. Erre az utóbbira jó példa, amikor a kisgyermek kijavítja a mesét máshogy mesélő felnőttet.

A gyermek kompetenciái csak úgy fejlődhetnek a mesélés hatására, ha kompetens felnőtt mesél neki. A mesélési kompetencia feltételezésem szerint magában foglalja a gyermekirodalom, a képeskönyvek és a mesék szeretetét, számos irodalmi alkotás ismeretét, a mesélés hatására vonatkozó tudást és a mesélés helyzeteinek élménnyé varázsolására való képességet. Mindez értelmezhető a szülők és a kisgyermeknevelők vonatkozásába egyaránt. További kutatások, elemzések szükségesek a pedagógus és a szülők mesélési

kompetenciáját megjelenítő modell struktúrájának kidolgozására, az egyes összetevők meghatározására, továbbá a kétféle modell közötti hasonlóságok és különbségek megállapítására.

A meséknek a gyermek kompetenciáinak fejlődésére gyakorolt hatása számos vonatkozásban túlmutat a bölcsődés koron, a mesélés kezdetei azonban a kisgyermekkorban gyökereznek.

Hivatkozások

- BETTELHEIM, Bruno (1985): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- BOLDIZSÁR, Ildikó (1997): *Varázslás és fogyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok*. H.n.: JAK, Kijárat Kiadó.
- BUS, Adriana G. (2002): Joint caregiver-child storybook reading: A route to literacy development. In: Neuman, S. B.; Dickinson, D. K. (szerk.): *Handbook of early literacy research*. New York: The Guilford Press. 179-191.
- CAIRNEY, Trevor H. (2003): Literacy within family life. In: Hall, N.; Larson, J.; Marsh, J. (szerk.): *Handbook of early childhood literacy*. London: SAGE. 85-98.
- COOPER, Pamela J., COLLINS, R. és SAXBY, M. (1994): *The power of the story*. Maximillian Education, Pty. Ltd. Australia.
- HERMANN, Alice (1979): *A gyermekben érlelődik a jövő*. MNOT, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- NAGY, József (2007): *Kompetencia alapú kritériumorientált pedagógia*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- NELSON, Katherine (1998): *Language in cognitive development. The emergence of the mediated mind*. Cambridge University Press, Cambridge.
- NYITRAI, ÁGNES (1995): *A mese, a vers és a képeskönyv szerepe a bölcsődés gyermekek életében és fejlődésében*. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. JATE, Szeged.
- NYITRAI, ÁGNES (2009): A mese, a mesélés fejlesztő hatása. In: Nagy József (szerk.) *Az anyanyelv, a gondolkodás fejlődésének segítése 4-8 éves életkorban*. Mozaik Kiadó, Szeged. 9-32.
- NYITRAI, ÁGNES (2012): a kompetenciák fejlődése, a fejlődés nyomon követésére és segítésére alkalmas módszerek az óvodában. In: *Hét aranyalma*. Módszertani gyűjtemény óvodapedagógusoknak. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, Budapest. 137-167.
- RÉGER, Zita (1990): *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció, nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RIESMAN, David (1983): *A magányos tömeg*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- RODRIGUEZ, Eileen T.; TAMIS-LEMONDA, Catherine S.; SPELLMANN, Mark E.; PAN, Barbara A.; RAIKES, Helen; LUGO-GIL, Julieta; LUZE, Gayle (2003): The formative role of home literacy experiences across The first three years of life in children from low-income families. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30: 677-694.
- SZINGER, Veronika (2007): Kivárási és bontakozó írásbeliség – Hagomány és újszerűség az óvodai írás- és olvasás előkészítésben. *Könyv és Nevelés*, 1. sz. 70-85.